

цілолистоного, “Заїчинські схили” (Семенівський район) (29) з куртинами астрагалу шерстистоквіткового. Ботанічна пам’ятка природи у Шишацькому районі створена у місці заростей гіацинтика блідого (12), а у Полтавському районі — на схилах, де зарості лікарських та рідкісних рослин (зокрема горцивту весняного) (35). Як комплексні пам’ятки природи, що є цікавими осередками степових рослин і тварин, охороняються окремі горби, вали, стародавні кургани, городища залишки давніх укріплень поселень: “Городище” (20), “Олександрівський горб” (19) (Лубенський район), “Розрита могила” (Котелевський район) (17). На верхівках цих горбів сформувався типовий комплекс степових угруповань з домінуванням ковили волосистої та багатого різнотрав’я. Фрагменти степів, що розташовані на галявинах схилів заліснених балок чи на узліссях, охороняються в заповідних урочищах “Келібердянське”, “Стінка”, “Яворівщина” (Диканський район) (24), “Косюрине” (Шишацький район) (10). Природні комплекси піщаних степів із своєрідною рослинністю та флорою охороняються на території заказників у гирлі р. Ворскли Кобеляцького району: ботанічного “Новоорлицькі кучугури” (52) та ландшафтних “Вільховатський” (49), “Крамарево” (51), “Вишняки” (50), “Пелехи” (53).

Степові ділянки охороняються в 17 районах області. Найбільші площі заповідних степових ділянок зосереджені у Кобеляцькому, Глобинському, Карлівському, Зіньківському та Шишацькому районах.

В наших заповідних степах в достатній мірі забезпечена охорона рідкісних степових угруповань, занесених до “Зеленої книги України”: *Stipeta lessingiana* (ботанічний заказник “Клімівський”, ландшафтний заказник “Олегова балка”), *Stipeta pennatae* (бот. зак. “Балка Долина”, “Урочище Келібердянське”, ланд. зак. “Червонобережжя” (Лубенський район) (8)), *Stipeta capillatae* (на території 29 об’єктів). Угруповання *Stipeta capillatae* поширені майже в усіх районах області. Вони займають значну площу сте-

пових ділянок, що охороняються, добре зберегли свій природний стан та флористичний склад.

На території сучасних заповідних степових ділянок Пролтавщини охороняються регіонально рідкісні та малопоширені види рослин (65) та занесені до “Червоної книги України” (11 видів), серед яких переважають погранично-ареальні (Байрак та ін., 1995). Найбільша концентрація рідкісних знахідок відмічена у південно-східній частині області, де проходить природна межа лісостепової та степової зон. Геологічні дані свідчать, що льодовиком була вкрита територія Полтавської області, крім південно-східної частини, ґрунти якої є більш давніми (Докучаєв, 1953).

В цілому сучасна природно-заповідна мережа Полтавщини в значній мірі репрезентує флористичне різноманіття, типову та рідкісну рослинність та соцологічну цінність степів Лівобережного Лісостепу України, які мають велике наукове й історичне та естетичне значення. Досить важливим в перспективі є заповідання всіх вцілілих степових ділянок області та проведення на них комплексних досліджень з метою розробки оптимального заповідного режиму.

Література

- Андрієнко Т.Л., Байрак О.М., Залудяк М.І. та ін. (1996): Заповідна краса Полтавщини. - Полтава, ІВА: Астрея. 1-184.
- Байрак О.М., Стецюк Н.О., Коротченко І.А. (1995): Флора і рослинність степів Полтавщини та їх охорона. - Наук. зап.: збірник, присвячений 80-річчю Полтавського педінституту. Полтава. 33-37.
- Байрак О.М., Самородов В.М., Стецюк Н.О., Коротченко І.А. (1995): Охорона степової флори та рослинності в природно-заповідній мережі Полтавської області. - Наукові праці ПСППолтава. 18: 99-106.
- Докучаєв В.В. (1953): Наши степи прежде и теперь. М.: Сельхозгиз. 1-152.
- Клепов Ю.Д. (1934): Рослинність Карлівського степового заповідника ВУАН. - Вісник Київ. ботсаду. 17: 41-136.
- Коротченко І.А., Байрак О.М. (1993): Стан та перспективи охорони степової рослинності південної частини Лівобережного Придніпров’я. - Актуальні питання ботаніки та екології. (Тези доп.). К. 63.
- Червона книга України. Рослинний світ (1996): К.: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана. 1-608.

СУЧАСНИЙ СТАН РОСЛИННОГО ПОКРИВУ СИВАСЬКИХ ОСТРОВІВ ЧУРЮК, КУЮК-ТУК І ВЕРБЛЮДКА

В.П. Коломійчук

Мелітопольський педагогічний інститут

Рослинний світ Присивашся ніколи не перестає вражати своєю багатогранністю та специфічністю. Присиваські полиново-злакові степи сформувались на крайньому півдні України в умовах дуже посушливого клімату з невеликою кількістю опадів (Маринич, та ін., 1982). Працюючи влітку

1999 р. в Присивашші з метою розширення Азово-Сиваського Національного природного парку, ми відвідали острови Куюк-Тук, Чурюк та Верблюдку. Ці материкові, досить великі острови є еталонами полиново-злакових степів регіону. Острови Куюк-Тук (площа – 1270 га) і Верб-

людка (280 га) розташовані неподалік півострова Чонгар (Генічеський р-н Херсонської області). Заповідна ділянка степу на о. Куюк-Тук складає 255 га. Острів Чурюк (14480 га) розташований в Новотроїцькому районі Херсонської області. Близько 935 га острова заповідано.

За геоботанічним районуванням України острови Сиваша знаходяться в Присиваському геоботанічному окрузі, Сиваському плавнево-літоральному районі, Сиваському прирічковому підрайоні, для якого характерне переважання повітряно-водної, солонцевої та солончакової рослинності. Степова, лучна та літоральна рослинність відіграє значно меншу роль. Переважають угруповання з домінуванням *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., *Schoenoplectus tabernaemontani* (C. C. Gmel.) Palla, *Typha laxmanii* Lepesch., *Halocneum strobilaceum* (Pall.) Bieb., *Salicornia europaea* L., *Salsola soda* L., *Halimione verrucifera* (Bieb.) Aell. (Дубына, Шеляг-Сосонко, 1989).

В утворенні материкових островів Сиваша значну роль відігравали тектонічні рухи земної поверхні у минулому, а також умови загальної тенденції до зниження суходолу. Сучасні обриси островів формуються під впливом згінно-нагінних явищ наслідком яких є абразійно-аккумулятивні процеси в смугі контакту моря та суходолу (Курило-Крымчак, 1938).

Фрагментарні дані щодо рослинного покриву о. Чурюк знаходимо у працях Й.К. Пачоського (1913, 1917). Вперше найбільш детальне обстеження материкових островів провели науковці комплексної експедиції під керівництвом Д.Г. Віленського наприкінці 1920-х рр, які обстежили ці три острови (Левіна, Шалит, 1927; Котов, 1930). Лише о. Верблюдка, хоча й був відвіданий, залишився до сьогодні "terra incognita", тому що ніяких публікацій ботанічного характеру щодо нього не існує. Подальші дослідження островів були відновлені в 1950–1970-х рр. (Дзенс-Литовская, 1954; Котов, Попович, 1971; Лоскот, 1974).

Праця М.І. Котова і Ф.Я. Поповича (1971) присвячена рослинному світу о. Куюк-Тук. Автори виділяють 5 груп рослинних асоціацій (дернинні злаки + полин кримський, ксерофітно-півчагарникова, бульбистотонконогово-кримсько-полинова, фоміновопокісницево-петросимонієва, сарсазанова). Н.П. Лоскот (1974) для о. Чурюк вказує 4 типи рослинності (полиновий степ на рівнині, солонцево-солончаковий комплекс на зниженнях серед степу, солончакова рослинність на узбережжі, степові схили) і виділяє типчакову, житнякову, лесінговоковилову, українськоковилову, гіллястогострецеву формації. Флора о. Чурюк складається з 272 видів (41 родина). Простежені основні відмінності та спорідненість флори о. Чурюк та Асканії-Нова, відмічаються зустрінуті вперше в Присивашші *Sternbergia colchiciflora* Waldst. et Kit., *Erysimum canescens* Roth.,

Phlomis hypanica Shost., *Ph. maeotica* Shost., *Veronica hederifolia* L., *Centaurea aemulans* Klok., *C. orientalis* L.

Сучасний стан рослинного покриву островів Чурюк та Куюк-Тук після роботи міжнародної експедиції українських та чеських вчених у 1989–1994 рр., яка була спрямована на обґрунтування території створеного у лютому 1993 р. Азово-Сиваського національного природного парку має незначні зміни. Зокрема на о. Чурюк (заповідні урочища "Камлик", "Ушакова") плакорні ділянки зайняті угрупованнями з переважанням *Festuca valesiaca* Gaud., *Stipa capillata* L., *S. lessingiana* Trin. et Rupr., *S. ucrainica* P. Smirn. Досить часто в цих угрупованнях трапляються *Tulipa schrenkii* Regel., *Allium pazoskianum* Tuzs., *A. guttatum* Stev., *Prangos odontalgica* (Pall.) Herrnst. et Heyn, *Malabaila graveolens* (Spreng.) Hoffm., *Dianthus lanceolatus* Stev. ex Reichenb., *Centaurea adpressa* Ledeb., зрідка *Centaurea solstitialis* L., *Ornithogalum gussonei* Ten., *Galium tenuissimum* Bieb., *Goniolimon orae-syvachicae* Klok. Мікрозападини з солонцюватими ґрунтами зайняті угрупованнями, де домінують *Elytrigia repens* (L.) Nevski, *Leymus ramosus* (Trin.) Tzvel., в яких досить часто трапляються плями *Atriplex tatarica* L., *Conium maculatum* L., *Hyoscyamus niger* L., *Galium aparine* L. На схилах переважно зустрічаються декілька асоціацій (*Agropyron pectinatum*+*Kochia prostrata*, *Stipa lessingiana*+*Crinitaria villosa*), де часто трапляються *Ephedra distachya* L., *Hypericum elegans* Steph. ex Willd., *Iris pumila* L., *Asparagus verticillatus* L.

Заповідні ділянки о. Куюк-Тук зайняті переважно асоціаціями дерновинних злаків з переважанням типчаку та співдомінуванням *Stipa lessingiana*, *Crinitaria villosa*, *Stipa capillata*, в яких відмічені *Tanacetum achilleifolium* (Bieb.) Sch. Bip., *Ranunculus scythicus* Klok., *Vicia tenuifolia* Roth, *Tulipa schrenkii*, *Phlomis pungens* Willd., *Serratula xeranthemoides* Bieb., *Allium waldsteinii* G. Don fil. Схили о. Куюк-Тук, як і на о. Чурюк, зайняті схожими рослинними угрупованнями переважно з домінуванням *Agropyron pectinatum* (Bieb.) Beauv., та *Crinitaria villosa* (L.) Grossh.

На більшій частині нерозораної території цих островів внаслідок випасання, яке проводилось раніше, сформувався полиновий степ з переважанням *Artemisia taurica* Willd. Тут збереглось чимало вищенаведених степових видів. Великі популяції утворюють *Tulipa scherkii*, *Bellevalia sarmatica* (Georgi) Woronow, *Peganum harmala* L., зрідка трапляється *Stipa capillata*.

Галофільна рослинність змінює степову на знижених, значно засоленних ділянках неподалік від Сиваша. Вздовж південно-східного берега островів поширені угруповання з домінуванням *Halocneum strobilaceum*, *Salicornia europaea*, *Halimione verrucifera*, *Limonium caspium* (Willd.) Gams, *Puccinellia gigantea* (Grossh.) Grossh., *Aeluropus*

littoralis (Gouan) Parl., *Artemisia santonica* L. Ці угруповання, розташовані як правило смугами, відзначаються бідним видовим складом та переважанням одного-двох видів. Рідкісними та специфічними видами, які трапляються в цих угрупованнях, є *Juncus fominii* Zoz, *Lepidium crassifolium* Waldst. et Kit., *L. syvaschicum* Kleop., *Limonium suffruticosum* (L.) O. Kuntze, *L. czurjukiense* (Klok.) Lavr. et Klok., *Odontites salina* (Kotov) Kotov, *Ofaiston monandrum* (Pall.) Moq., *Palimbia salsa* (L. fil.) Bess., *Puccinellia fominii* Bilyk, *Tetradiclis tenella* (Ehrenb.) Litv. та ін.

Досить цікавим з ботанічної точки зору є острів Верблюдка. Він за обрисами нагадує літеру "V", де до підвищеної материкової частини, за рахунок накопичення черепашки та наявності значної течії (поблизу знаходиться протока, яка відокремлює Центральний Сиваш від Східного) приєднана досить довга акумулятивна коса (близько 2,5 км). Внаслідок тривалого випасання худоби на материковій частині острова значно порушилися степові ценози. В червні 1999 р. на значній території була поширена рудеральна рослинність з переважанням *Conium maculatum*, *Hyoscyamus niger*, *Sisymbrium loeselii* L., *Concolida paniculata* (Host) Schur, *Atriplex tatarica*, *Galium aparine*, *Asperugo procumbens* L. Залишки степової рослинності представлені асоціаціями *Artemisia taurica*+*Festuca valesiaca*, *Artemisia taurica*+*Crinitaria villosa*, *Agropyron pectinatum* (*purum*), *Rumex lonaczewskii*-*Ephedra distachya*, які збереглися на стрімких та виположених схилах, а також невеликими латками поміж бур'янів. В цих угрупованнях зустрінуті *Tulipa schrenkii*, *Iris pumila*, *Cerratula xeranthemoides*, *Prangos odontalgica*, *Ornithogalum gussonei*, *Papaver hybridum* L., *Cerastium perfoliatum* L.

Акумулятивна частина острова має досить типове розміщення рослинності характерне для кіс та островів північного Приазов'я. За вузьким пляжем з розрідженим травостоем рослинності літоральних пісків (*Argusia sibirica* (L.) Dandy, *Cakile euxina* Pobed., *Suaeda prostrata* Pall.), на незначному підвищенні знаходяться угруповання літорального валу: ас. *Leymus sabulosus*-*Crambe pontica*, *Lepidium latifolium*+*Artemisia santonica*, *Artemisia santonica* (*purum*), в яких рідко зустрічаються *Asparagus verticillatus*, *Papaver tumidulum* Klok., *Polygonum janatae* Klok., *Cakile euxina*, *Orobanche arenaria* Borkh., *Limonium czurjukiense*. Зниження за валом займають смуги з перевагою *Puccinellia gigantea*, де крім домінанта зростають *Artemisia santonica*, *Lepidium perfoliatum* L., *Limonium caspium*, *Puccinellia fominii*, *Triplolium vulgare* Nees. Найнижчі западини з значним засоленням зайняті ас. *Puccinellia gigantea*-*Salicornia europaea*, *Salicornia europaea*+*Halocnemum strobilaceum*.

Беззаперечним є той факт що острів Верблюдка раніше був ценотично різноманітнішим та флористично багатшим, але нині дуже змінений від впливом тривалого випасання.

На території островів Сиваша слід ввести систему обмежень господарської діяльності. Насамперед, випасання на заповідних ділянках степу і тих, які пропонуються для включення в межі парку, неприпустиме. Острівні системи є дуже вразливими, тому що відновлення природного рослинного покриву відбувається дуже повільно. Крім того, треба запобігати поширенню синантропної рослинності на ділянках заповідного степу та взагалі на території островів. Оптимальним заходом в цьому питанні є запровадження сінокосіння, яке проводиться зараз систематично на заповідних ділянках острова Чурюк. Враховуючи позитивний досвід сінокосіння в Чорноморському біосферному заповіднику (Ткаченко, Маяцький, 1992), ми пропонуємо викошувати степові ділянки інтервалом 1 раз в 2-3 роки, а на материковій частині о. Верблюдка слід проводити викошування щорічно для послідовного знищення бур'янів. Слід розробити план заходів по відновленню та збереженню степової рослинності цього острова.

Література

- Дзенс-Литовская Н.Н. (1954): Растительность песчаных кос и островов Азово-Черноморского побережья. - Ученые записки ЛГУ, сер. геогр. наук. 9 (166): 323-354.
- Дубына Д.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р. (1989): Плавни Причерноморья К.: Наук. думка. 1-272.
- Котов М.И. (1930): Геоботанический очерк острова Чурюк-Туб в Сиваше. - Журн. Рус. ботанич. общества. Ленинград. 4 (1-2): 43-46.
- Котов М.И., Попович Ф.Я. (1971): Рослинність і флора сиваського острова Куяк-Туп. - Укр. ботан. журн. 28 (3): 332-336.
- Курило-Крымчак И.П. (1938): К изменению береговой линии в западном Приазовье. - Известия ВГО. 6: 232-240.
- Левіна Ф.Я., Шалит М.С. (1927): Про рослинність островів Чурюк та Чурюк-Туба на Сиваші, Мелітопольської округи. - Охорона пам'яток природи на Україні. Харків. 1: 3-23.
- Лоскот Н.П. (1974): Сучасний стан флори та рослинності о. Чурюка на Сиваші. - Укр. ботан. журн. 30 (4): 463-471.
- Маринич О.М., Ланько А.І., Щербань М.І., Шищенко П.Г. (1982): Фізична географія Української ССР. К.: Вища школа. 1-208.
- Матеріали дослідження земель меліюфонду на Мелітопольщині (під ред. проф. Д.Г.Віленського) (1929): Тр. каф. ґрунтознавства. X. 2 (1): 1-220.
- Пачоский И.К. (1913): Ботаническая экскурсия в Аскания-Нова и на Сиваш. - Записки Крымского общества естествоиспытателей и любителей природы. Симферополь. 2: 128-148.
- Пачоский И.К. (1917): Описание растительности Херсонской губернии. 2. Степи. - Материалы по исследованию почв и грунтов Херсонской губернии. Херсон: Херсонский естественно-испытательный музей. 1-350.
- Ткаченко В.С., Маяцький Г.Б. (1992): Сінокосіння як захід по збереженню степів Чорноморського біосферного заповідника (Херсонська обл.). - Укр. ботан. журн. 49 (5): 111-115.